

УДК 343.431

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2023-2/10>

ВИКОРИСТАННЯ УРАЗЛИВОГО СТАНУ ОСОБИ ЯК ФОРМА ВПЛИВУ ЗА СТ.149 КК УКРАЇНИ

Саско Олена Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-3919-2233

Торгівля людьми – одна з найбільш актуальних проблем сучасності. Жертвами сучасних форм рабства в усьому світі щорічно стають мільйони людей. Дана проблема є актуальною на сьогоднішній день не тільки в Україні, а й в усьому світі. Враховуючи небезпеку транс-національної торгівлі людьми за сучасних умов, Україною вживаються заходи щодо протидії цьому протиправному міжнародному явищу. Торгівля людьми з використанням уразливого стану є одним із найрозповсюдженіших способів вчинення даного кримінального правопорушення. Стаття присвячена проблемі юридичного визначення уразливого стану особи. Уразливий стан особи слід визнавати в усіх випадках, коли за обставинами справи її згода на вербування, переміщення, переховування, передачу чи одержання була вимушеною, одержаною під впливом зазначених суб'єктивних та/або об'єктивних причин і не відповідала її справжнім інтересам. Поняття «уразливий стан» визначається як зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин. З метою встановлення фізичних властивостей, за яких особа може бути визнаною такою, що має уразливий стан, доцільно використовувати медичні знання, тобто призначати певні експертизи. Встановлення та використання такого способу впливу, як уразливий стан потребує особливої уваги і не виключає необхідності аналізу матеріального становища потерпілої особи, однак потребує індивідуального підходу до кожної людини. Уразливий стан потерпілої особи є оціночним поняттям і його наявність визначається органами досудового слідства та суду на підставі аналізу конкретних обставин справи.

Ключові слова: уразливий стан, торгівля людьми, експлуатація.

Sasko Olena. The Use of a Person's Vulnerable State As A Form of Influence on a Person Is Provided for in Article 149 of the Criminal Code of Ukraine

Human trafficking is one of the most pressing problems of our time. Millions of people worldwide become victims of modern forms of slavery every year, of people around the world every year. This problem is relevant today not only in Ukraine but also throughout the world. Given the danger of transnational human trafficking in modern conditions, Ukraine is taking measures to counteract this illegal international phenomenon. Trafficking in persons for the purpose of exploitation of a vulnerable condition is one of the most of the most common ways of committing this criminal offense. The paper deals with the problems of the legal definition of vulnerable state of a person. The vulnerable state of a person should be recognized in all cases where, under the circumstances of the case, his/her consent to recruitment, transfer, hiding or transfer or receipt was forced, obtained under the influence of the subjective and/or objective reasons and did not correspond to their true interests. The concept of «vulnerable state» is defined as a condition caused by physical or mental properties or external circumstances, a state of a person that deprives or restricts his/her ability to realize or control his/her actions (inaction), to make independent decisions of their own free will, to resist violent or other unlawful actions, a coincidence of severe personal, family or other circumstances. In order to establish physical characteristics that may lead to the recognition of a person as being in a vulnerable state, it is advisable to use medical knowledge, i.e. to order certain examinations. Establishing and using such a method of influence as a vulnerable state requires special attention and does not exclude the need to analyze the financial situation of the victim situation of the victim, but requires

an individual approach to each person. The vulnerable state of the victim is an evaluative concept and its presence is determined by the pre-trial investigation and court based on an analysis of the specific circumstances of the case.

Key words: *vulnerable state, human trafficking, exploitation.*

На сьогодні одним із найгірших явищ, які існують у сучасному світі є торгівля людьми, масштаби якої під впливом процесу глобалізації, впродовж останніх років, невпинно зростають. Питання торгівлі людьми є актуальним для всієї світової спільноти, однак для України, від 24 лютого 2022 року вона стала ще більш гострішою. Українці стикнулися з новими викликами, які підвищили їх вразливість, зокрема до потрапляння у ситуацію торгівлі людьми. Сучасні форми експлуатації людини та нові виклики, які постають перед Україною та світом, зумовлюють загрозу потрапляння в ситуацію торгівлі людьми практично всіх соціальних груп населення.

Видається досить дивним, що сьогодні, в ХХІ столітті, змушені свідчити про явище торгівлі людьми не в історичному аспекті, а в реальному часі. На превеликий жаль, мільйони людей у світі перебувають у рабстві та стають жертвами торгівлі «живим товаром». Звичайно, «нові раби» не носять кайданів, їх не пропонують продавати відкрито на ринках, як було у стародавні часи, на них ніхто не має легальних прав, тому що у всіх країнах рабство заборонено. Проте люди перетворюються на «живий товар», стають жертвами торгівлі, експлуатації в різних її проявах. Тому торгівля людьми вважається сучасною формою рабства і розглядається на міжнародному та національному рівнях як злочин, що карається законом» [1, с. 142].

Проблеми відповідальності за торгівлю людьми та проблеми кваліфікації торгівлі людьми у науці кримінального права досліджені доволі глибоко. Зокрема, варто згадати праці В. І. Борисова, Н. О. Гуторової, В. О. Іващенко, К. М. Іскова, В. А. Козака, Я. Г. Лизогуба, О. В. Наден, Д. О. Негодченко, А. А. Небитова, А. М. Орлеана, В. М. Підгородинського, А. С. Політової, М. І. Хавронюка та інших науковців. Не дивлячись на достатню кількість наукових праць, питання кваліфікації торгівлі людьми з використанням уразливого стану особи для отримання згоди на його експлуатацію лишаються дискусійними.

Конституція України в ст. 3 проголосила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. На виконання такого положення в КК України передбачено кримінальну відповідальність за діяння, пов'язані з торгівлею людьми. Конституція України закріплює, що право на свободу та особисту недоторканність є одним із найбільш вагомих і значущих прав людини (ст. 29). Торгівля людьми є однією з найнебезпечніших форм порушення прав людини у сучасних умовах. Небезпечність торгівлі людьми обумовлена тим, що вона порушує комплекс основних прав і свобод особи, передбачених Конституцією України. Закріплення прав людини на міжнародному рівні є ще однією з гарантій захисту її прав та інтересів, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1976), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966), Загальній декларації прав людини (1948), Конвенції прав дитини (1989) і т.д.

Криміналізація торгівлі людьми у вітчизняному кримінальному законодавстві стала наслідком приєднання України до Конвенції ООН про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами 1949 року. Інтенсивна нормотворча діяльність законодавчого органу з приведення національного законодавства у відповідність із міжнародними стандартами, яка відбувається останнім часом, призвела до появи в КК України нової редакції норми, що встановлює відповідальність за торгівлю людьми. Тому, встановлення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, зафіксовану у ст. 149 КК України, вважається такою, що відповідає чинним міжнародно-правовим зобов'язанням нашої держави, відображає позицію українського законодавця щодо підтримки інших держав-членів конвенцій у запобіганні торгівлі людьми.

Згідно ч. 1 ст. 149 КК України торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою

експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію. З диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України випливає, що обов'язковою ознакою вчинення вербування, переміщення, переходу, передачі або одержання людини є один із способів кримінально протиправного діяння – використання уразливого стану особи для отримання згоди на його експлуатацію. Використання уразливого стану особи є одним із найрозповсюдженіших способів впливу на людину з метою її експлуатації.

Відповідно до п. 2 примітки до ст. 149 КК, під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

Аналізуючи дефініцію «уразливий стан особи» варто звернути увагу на те, що вказаний в примітці зміст поняття уразливого стану осіб поширюється не на весь КК України, а лише на його дві статті (ст. 149 та 303). Законодавець акцентує увагу на тому, що це є певний стан особи, який може бути обумовлений як суб'єктивними, внутрішніми («фізичними чи психічними») властивостями особи, так і об'єктивними, «зовнішніми обставинами», що склалися навколо неї.

У дефініцію «уразливий стан особи» законодавець вкладає це не лише стан, а й «збіг тяжких обставин», приміром таких, як особисті або сімейні. Здається, що законодавець з якихось причин не може віднести цей «збіг обставин» до «зовнішніх причин» уразливого стану, про які він вже згадав у першій частині дефініції, і намагається у змісті цього легального визначення поєднати як «стан» так і «обставини». Іншими словами, людина може не втратити здібності розуміти, керувати, діяти, захищатися, але, адекватно оцінюючи реальні обставини, може

свідомо прийняти рішення щодо продажу себе або дозволити втягнути себе в будь-який із видів експлуатації з метою подолати такий «збіг тяжких обставин».

Виходячи із законодавчого визначення уразливого стану особи, А. М. Орлеан зазначає, що уразливий стан особи може зумовлюватись фізіологічними (фізичними чи психічними) властивостями або наявною соціальною ситуацією. З огляду на це науковець розрізняє фізіологічний та соціальний уразливий стан. Фізіологічний уразливий стан проявляється у відсутності здатності або в обмеженій здатності особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям. Він може бути пов'язаний з віковою незрілістю дитини, психічними властивостями людини (психічна хвороба, тимчасовий розлад психічної діяльності, наявність фрустрації, стресу, шоку, фізіологічного афекту чи інших психологічних станів людини), фізичними властивостями людини (фізична хвороба або фізичні вади), штучним зовнішнім блокуванням природних психічних чи фізичних можливостей людини за допомогою медичних препаратів, наркотичних речовин тощо [2, с. 143].

Науковець Яценко С. С. розглядає уразливий стан як «стан потерпілої (потерпілого), коли вона за своїм фізичним чи психічним станом або зовнішніми обставинами не здатна керувати своїми діями чи позбавлена можливості самостійно приймати рішення, чи не може чинити адекватний опір, чи не здатна усвідомлювати значення подій або своїх дій» [3, с. 65]. У своєму дослідженні Шапченко С. Д. вказує, що під уразливим станом в ст. 149 КК України слід розуміти «зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан людини, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям» [4, с. 67].

Уразливий стан особи відноситься до оціночних понять в кримінальному праві, його наявність визначають органи досу-

дового слідства та суду на підставі аналізу конкретних обставин кримінального провадження. У кримінально-правовій літературі оціночні поняття визначають як ознаки складу кримінального правопорушення чи окремі характеристики таких ознак, зміст яких визначається не нормативно-правовим актом, а встановлюється правозастосувачем враховуючи конкретні обставини справи, тому і правозастосовна практика неоднотайна у його тлумаченні. На думку Наумова А. В., оціночні поняття ускладнюють процес кваліфікації, заважають вирішенню проблеми програмування застосування норм права, тому їх необхідно конкретизувати [5, с. 119-120].

Аналізуючи поняття «уразливий стан» особи, можна зробити висновок про те, що такий стан може бути викликаний:

1) фізичними чи психічними властивостями (в цьому разі висновок про наявність такого стану може ґрунтуватись на даних психолого-психіатричної експертизи). Можливі дві ситуації щодо психологічного стану особи: коли вона повністю позбавлена здатності усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (що включає в себе й здатність приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям) та коли вона лише обмежена у цьому. На нашу думку, такий уразливий стан проявляється у відсутності здатності або в обмеженій здатності особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення. Він може бути пов'язаний із віковою незрілістю дитини, тобто зумовлений недосагненням особою повноліття. Фізичними властивостями, які обумовлюють виникнення уразливого стану особи можуть, зокрема, бути певні фізичні вади людини (відсутність рук чи ніг, непорушний стан тіла тощо), котрі позбавляють особу здатності керувати своїми діями або обмежують її в цьому [6., с. 74-76]. На думку Никифоряк Л. П. Орлеан А. М., уразливий стан може бути викликаний і певними зовнішніми факторами (наприклад, приведенням особи до несвідомого стану шляхом застосування снодійних чи наркотичних засобів) [7].

З огляду на це, висновок про наявність або відсутність такого стану потерпілого

та його використання обвинуваченим під час вчинення злочину може базуватись на результатах: медичної, психологічної, психіатричної, комплексної експертизи потерпілого [8], що підтверджуватиме наявність в особи фізичного захворювання чи фізичної вади, особливого психологічного стану (наприклад, стресу, фрустрації тощо) або психічного розладу.

Традиційно вважається, що уразливий стан потерпілих залежить від таких параметрів, як вік, фізичний або психічний їх стан, особливості сприйняття ними злочинної поведінки. У поведінці злочинців під час встановлення уразливого стану особливу роль відводять з'ясуванню того факту, чи були відомі і використані злочинцем психологічні, фізичні та сімейні проблеми жертви під час вчинення злочину, що лише підвищує стан уразливості жертви, оскільки спілкування злочинця з нею набуває маніпулятивного характеру [9].

2) певними зовнішніми факторами, зокрема збігом тяжких особистих, сімейних чи інших обставин. Сукупність таких обставин змушує людину погодитись бути експлуатованою. Так, в ряді випадків особи вербували для сексуальної експлуатації жінок, які не мали засобів для існування та мешкали в будинках чи квартирах, де були відключені газ, вода та електропостачання. Необхідно підкреслити, що згода людини на її подальшу експлуатацію, отримана внаслідок використання уразливого стану особи, не виключає кримінальної відповідальності. При цьому, для наявності такого уразливого стану не є характерним обмеження здатності особи усвідомлювати свої дії, керувати ними та чинити опір неправомірному впливу. Варто відмітити цікавий феномен, який полягає в тому, що значна кількість людей, які стали потерпілими від торгівлі людьми, після того, як їх звільняються від примусової експлуатації, відмовляються визнавати себе потерпілими. Експерти пояснюють байдуже ставлення особи до того, що з нею трапилось, наявністю так званого «порогу толерантності до насильства». Вони вважають, що у випадках, коли особа у своєму житті часто зустрічається із насильством, вона перестає його сприймати як порушення своїх прав та свобод, які необхідно захищати [10, с. 112].

Тому наявність такого стану в даному випадку має, насамперед, підтверджуватись не тільки результатами експертиз, а сукупністю доказів існування низки тяжких особистих сімейних або інших обставин (довідок або документів, що містять відомості про склад сім'ї, стан здоров'я хворих членів сім'ї, вартість їх лікування, відсутність постійного доходу, пошук роботи, наявність боргів, відсутність майна у власності, характеристику особи, тощо). Варто відмітити, що обставини війни безумовно можуть бути причиною уразливого стану потерпілої особи та повинні ретельно досліджуватись органом, що здійснює кримінальне провадження, та судом. Перебуваючи в такому уразливому стані, особа може погоджуватись на вкрай невігідні та кабальні пропозиції, достатнім для чого буде лише незначне підштовхування або просте вмовляння. Саме соціальний уразливий стан може змушувати людину саму виступити ініціатором власної експлуатації» [2, с. 150]

Уразливий стан особи слід визнавати в усіх випадках, коли за обставинами справи її згода на вербування, розміщення, переховування, передачу чи одержання була вимушеною, одержаною під впливом зазначених суб'єктивних та/або об'єктивних причин і не відповідала її справжнім інтересам [7, с. 43]. Встановлення та використання такого способу впливу, як уразливий стан потребує особливої уваги і не виключає необхідності аналізу матеріального становища потерпілої особи, однак потребує індивідуального підходу до кожної людини. При цьому варто пам'ятати, що тривалість перебування особи в уразливому стані до прийняття нею відповідного рішення або вчинення щодо неї відповідних дій на кваліфікацію кримінального правопорушення не буде впливати.

Найчастіше про наявність уразливого стану, зумовленого зовнішніми факторами, можуть свідчити наступні обставини: відсутність в особи постійного місця роботи; перебування особи на утриманні інших осіб; перебування в особи на утриманні неповнолітніх та непрацездатних осіб; наявність великого боргу тощо. Так, Так, вибірковий аналіз судових рішень за 2019-2023 роки свідчить про те, що

у багатьох випадках вербування особи до заняття проституцією як однієї із форм сексуальної експлуатації винний використовує так званий «уразливий» стан потерпілої особи. У вирокі суд, як правило, описує такий стан через такі об'єктивні та суб'єктивні обставини, що характеризують умови перебування особи на момент надходження пропозиції займатися сексуальною експлуатацією: 1) будучи обізнаним, що особа перебуває в уразливому стані, який обмежує її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними, здійснюючи на неї психологічний вплив у формі переконання, схилив особу, котра перебувала в уразливому стані, який виник внаслідок збігу складних життєвих обставин, а саме, значного погіршення матеріального становища через відсутність постійного джерела доходів [11]; 2) в силу збігу тяжких сімейних та матеріальних обставин, викликаних її скрутним матеріальним становищем, відсутністю роботи, постійного джерела доходів, наявністю групи інвалідності з дитинства та тяжкого захворювання у матері, шляхом обіцянок та переконань про можливість хорошого та забезпеченого життя, якого можна легко досягнути, заробляючи значні суми грошей, надаючи сексуальні послуги за гроші [12] При цьому, в одних випадках, для встановлення наявності у особи уразливого стану достатньо встановлення тяжкого матеріального становища, в інших – й інших додаткових обставин. Суди, в основному, зазначаючи про такий спосіб впливу, як використання уразливого стану, обмежуються перерахуванням складних життєвих обставин, які могли б свідчити про уразливе становище потерпілих, однак не завжди перевіряють, чи стороною обвинувачення надані відповідні докази на підтвердження обставин, з якими вони пов'язують наявність такого стану. У випадках, коли потерпілі особи повідомляють про наявність певних обставин, які можуть свідчити про наявність уразливого стану, такі обставини мають бути предметом ретельної перевірки. Кримінальне провадження, крім показів потерпілих, повинне містити докази щодо підтвердження обставин, про які повідомляла потерпіла особа.

Частіше, утім, трапляються ситуації, коли органи досудового розслідування

та суди зазначають, що уразливий стан потерпілої особи зумовлений збігом тяжких особистих, сімейних або інших обставин, не конкретизуючи, однак, їх зміст. Як видається, самої лише констатації того, що особа потребувала грошових коштів (на що? якої суми?), недостатньо для визнання факту перебування її в уразливому стані. Має рацію В.А. Козак, який підкреслює, що не будь-які особисті чи сімейні обставини можуть визнаватись причинами уразливого стану, а лише ті, яким іманентно притаманна реальна можливість у конкретній ситуації позбавити або обмежити здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. Такими обставинами можуть бути визнані, приміром, тяжка хвороба рідних чи близьких, відсутність елементарних засобів для фізичного існування людини (житла, одягу, їжі) тощо [13, с. 76]. Проте, аналізуючи судові рішення, приходимо до висновку, що в основному суди формально констатують, що особа перебувала в уразливому стані, однак не пояснюють, чим він був зумовлений.

Висновки. Уразливість як законодавче поняття, хоча воно й віднесене

до певної категорії осіб, визначає лише потенційний стан уразливості, реальність якої судді ще належить доводити. На нашу думку, уразливість може мати місце при наявності однієї об'єктивної чи суб'єктивної обставини, тобто такої, що ставить потерпілу особу у безвихідну та скрутну ситуацію. У той же час, встановлення деяких обставин або їх сукупності не дає підстав говорити про вимушеність на надання згоди на свою експлуатацію. Уразливий стан, може мати місце при наявності тієї обставини, що у сукупності із психічним впливом винного, пригнічує волю особи, викликає у неї стан незахищенності, зневіру у інший спосіб поліпшення свого матеріального становища та вимушеність погодитися на свою експлуатацію або на заняття тими видами діяльності, які заборонені законом. Тому наявність хоча б однієї обставини, яка була б підтверджена сукупністю доказів і яка б в силу різних життєвих факторів мала б суттєвий вплив на потерпілу особу, що виключає можливість усвідомленого добровільного прийняття рішення, – є достатньою для правової кваліфікації уразливого стану.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жерж Н. А. Міжнародні нормативно-правові засади боротьби з торгівлею людьми. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2019. Вип. 1. С. 141–149.
2. Орлеан А. М. Кримінально-правове забезпечення в Україні охорони людини від експлуатації: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2014. 456 с.
3. Яценко С. С. Зауваження та пропозиції щодо проекту новелізації ст. 149 КК України. *Кримінальне право України*. 2006. №1. С. 62–65.
4. Шапченко С.Д. Пропозиції та зауваження щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо протидії торгівлі людьми та втягування у заняття проституцією)», реєстраційний № 4179, прийнятого у першому читанні 29 листопада 2005 р. *Кримінальне право України*. 2006. №1. С. 66–69.
5. Наумов А.В. Применение уголовно-правовых норм. По материалам следственной и прокурорско-судебной практики: учебное пособие. Волгоград: Изд-во ВСШ МВД СССР, 1973. 176 с.
6. Козак В.А. Уразливий стан особи за кримінальним правом України: зміст та співвідношення з іншими суміжними правами. *Збірник наукових праць харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. «Право». 2013. Вип. 20. С. 73–80.
7. Никифоряк Л. П., Орлеан А. М. Аналіз судової практики з питань застосування законодавства України щодо протидії торгівлі людьми. Київ.: Видавництво «Фенікс», 2018. 88 с. URL: <https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/analysis2019.pdf>.
8. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 750/5031/18 «Щодо кваліфікації дій особи як торгівлі людьми з використанням уразливого стану потерпілих» (провадження № 51-2761км21). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1249695/>

9. Назаров О. А. Юридичні та соціально-психологічні особливості злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми у світі. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/350/370>

10. Діяльність органів внутрішніх справ з протидії торгівлі людьми: Навч. посібник / За ред. акад. О. М. Бандурки. Х.: ТОВ «Прометей-Прес», 2004. 268 с.

11. Вирок Святошинський районний суд міста Києва. Справа № 59/13786/23. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114148858>.

12. Вирок Комунарський районний суд м. Запоріжжя. Справа № 333/81/19. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80960480>.

13. Козак В. А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 196 с.

REFERENCES:

1. Zherzh, N.A. (2019). Mizhnarodni normatyvno-pravovi zasady borotby z torhivleiu liudmy [International regulatory and legal framework for combating human trafficking]. *Irpın Law Journal: a scientific journal*, 1, 141-149 [in Ukrainian].

2. Orlean, A.M. (2014). Kryminalno-pravove zabezpechennia v Ukraini okhorony liudyny vid ekspluatatsii [Criminal Law Support for the Protection of Human Beings from Exploitation in Ukraine]. Kamianets-Podilskyi: PP Buinytskyi O.A. [in Ukrainian].

3. Yatsenko, S.S. (2006). Zauvazhennia ta propozytsii shchodo proektu novelizatsii st.149 KK Ukrainy [Comments and suggestions on the draft novelization of Article 149 of the Criminal Code of Ukraine]. *Criminal law of Ukraine*, 1, 62-65 [in Ukrainian].

4. Shapchenko S.D. (2006). Propozytsii ta zauvazhennia shchodo proektu Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (shchodo protydii torhivli liudmy ta vtiuhuvannia u zaniattia prostytutsiieiu)". [Proposals and remarks on the draft Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine (regarding counteraction to human trafficking and involvement in prostitution)", registration № 4179, adopted in the first reading on November 29, 2005]. *Criminal Law of Ukraine*, 1, 66-69 [in Ukrainian].

5. Naumov, A.V. (1973). Prymenenye uholovno-pravovykh norm. Po materyalam sledstvennoi y prokurorsko-sudebnoi praktyky [Application of Criminal Law Norms. Based on the materials of investigative and prosecutorial and judicial practice: a textbook]. Volgograd: Publishing house of the Higher School of the Ministry of Internal Affairs of the USSR. 176

6. Kozak, V.A. (2013). Urazlyvyi stan osoby za kryminalnym pravom Ukrainy: zmist ta spivvidnoshennia z inshymy sumizhnymy pravamy [Vulnerable state of a person under the criminal law of Ukraine: content and correlation with other related rights]. *Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovoroda*. "Law". Issue 20. 73-80 [in Ukrainian].

7. Nikiforyak L.P., Orlean, A.M. (2018). Analiz sudovoi praktyky z pytan zastosuvannia zakonodavstva Ukrainy shchodo protydii torhivli liudmy [Analysis of judicial practice on the application of Ukrainian legislation on combating human trafficking]. Kyiv: Phoenix Publishing House. URL: <https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd1861/files/documents/analysis2019.pdf>.

8. Postanova Kasatsiinyi kryminalnyi sud Verkhovnoho Sudu u spravi № 750/5031/18 «Shchodo kvalifikatsii dii osoby yak torhivli liudmy z vykorystanniam urazlyvoho stanu poterpilykh» [Decision of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court in case № 750/5031/18 «On the qualification of a person's actions as human trafficking by exploiting the vulnerable state of victims». (proceedings № 51-2761км21)]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/press-centr/news/1249695>.

9. Nazarov, O. (2019). Yurydychni ta sotsialno-psykholohichni osoblyvosti zlochyniv, poviazanykh iz torhivleiu liudmy u sviti [Legal and socio-psychological features of crimes related to human trafficking in the world]. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/350/370> [in Ukrainian].

10. Bandurka, O.M. (2004). Diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav z protydii torhivli liudmy [Activities of Internal Affairs Bodies to Combat Human Trafficking: Study guide]. Kharkiv: Prometheus-Press LLC [in Ukrainian].

11. Vyrok Sviatoshynskiyi raionnyi sud mista Kyieva [Verdict of the Sviatoshynskiyi District Court of Kyiv]. Case No. 59/13786/23 / Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114148858>.

12. Vyrok Komunarskyi raionnyi sud m. Zaporizhzhia [Verdict of the Kommunarskyi District Court of Zaporizhzhia]. Case № 333/81/19. / Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80960480>.

13. Kozak, V.A. (2002). Kryminalna vidpovidalnist za torhivliu liudmy (analiz skladu zlochynu) [Kryminalna vidpovidalnist za torhivliu liudmy (analiz skladu zlochynu): dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08]. Kharkiv. [in Ukrainian].